

PKN

Stichting voor
onderzoek
historische
tabakspijpen

Jaarboek 2017

Redactie:

Bert van der Lingen
Ewout Korpershoek

JAARBOEK 2017

PKN

Stichting voor onderzoek historische tabakspijpen
Jaarboek 2017

Redactie: Bert van der Lingen en Ewout Korpershoek

- Uitgave:* Stichting PKN, Leiden
www.tabakspijp.nl
info@tabakspijp.nl
- Redactie:* Bert van der Lingen
- English summaries:* Bert van der Lingen en Kath Adams (correcties)
- Lay-out:* Ewout Korpershoek en Arjan de Haan, DDG 's-Graveland
- Druk:* DPN Weurt
- Voorzijde omslag:* Pijp met carotte en naakte vrouw met tekst: 'Pipe Gambier' en 'Tabac de Paris'. Gambier, Givet.
Collectie en foto Arthur van Esveld.
- Achterzijde omslag:* Tegeltabelau met handelsmerk en producten van C. De Rijk & Zoon. Gouda, Ivora, 1920-1926.
Collectie en foto Arjan de Haan.

ISBN: 978-90-801138-8-6

© PKN. Overname van artikelen of illustraties is alleen toegestaan na schriftelijke toestemming van de redactie. Auteurs zijn verantwoordelijk voor hun bijdragen.

Inhoud

Voorwoord	7
Opmerkelijke vondsten uit de 17de eeuw. Een gedraaide pijp, een steelfragment van een presentatiepijp en een vroege pijp met naamstempel Bert van der Lingen	9
Kleipijpen uit Friesland (2) Ewout Korpershoek	19
O Belgen! Wanneer gij Jantje Klaas zijn pijpje ziet rooken. Klei- en porseleinen pijpen van het Kamp bij Oirschot (gemeente Oirschot), 1832-1834 Jos Bazelmans, Michiel Purmer, Jan-Willem de Kort en Antoon Verspaandonk	41
Tabakspijpen uit een 17de eeus Vlaams vondstcomplex Jan van Oostveen	73
Kleipijpen uit een beerput aan de Groenendaal en uit de voormalige stadsgracht te Woerden, 1590-1870 Bert van der Lingen	81
Rajmond Théodore Comhaire een Belgische militair in Zeist, 1918 Bert van der Lingen	97
Het ging niet vanzelf. Over ontwerp en innovatie in de Nederlandse pijpenfabrieken in de 2e helft van de 20e eeuw, met nadruk op de laatste jaren van de Zenith Ruud Stam	103
Vrouwelijk naakt van Gambier Arthur van Esveld	113
Carottepijpen van Gambier Arthur van Esveld	119
Parijs, de thuisbasis van Gambier Arthur van Esveld	125
Nieuwe vondsten van pijpen uit de Gebrüder Ziegler catalogus Ron de Haan	141
Twaalf bladzijden uit een handelscatalogus van de Gebrüder Ziegler uit circa 1825 Ron de Haan	149
Bodemvondsten van pijpen uit Mali Piet Smiesing	171
Een Bamiléké pijp met drie ramskoppen uit Kameroen Ruud Stam	179
Aanvulling op ‘Miniatuur pijpenrekjes van aardewerk uit de 20e eeuw’ en de mini-atuurpijpjes van Verwoerd Ruud Stam	183
De pijprokerstoel en een zeldzame 19de eeuwse pijprokerstoel in chinoiserie-stijl Ron de Haan	193
De firma C. de Rijk & Zoon, groothandel in rokersbenodigdheden te Amsterdam Bert van der Lingen	201
Snuiftabak, ‘het voedsel der neuzen’ Louis Bracco Gartner	221
English summaries	231

Het ging niet vanzelf. Over ontwerp en innovatie in de Nederlandse pijpenfabrieken in de 2e helft van de 20e eeuw, met nadruk op de laatste jaren van de Zenith

Ruud Stam

In het begin van de 20e eeuw veranderde er veel voor de grote Nederlandse pijpenfabrieken. Kort na de Eerste Wereldoorlog stortte de markt voor de gekaste pijp in. Verkopen liepen in enkele jaren terug van 63.000 gros in 1914 tot 35.000 gros aan het einde van de oorlog. In de periode 1916-1924 verminderde de productie van de gekaste pijpen met in totaal 80%. De opkomst van de gegoten pijp was een uitkomst voor de grote pijpenfabrieken, hoewel ook deze pijp het verlies aan omzet van de gekaste pijp niet goed kon maken.¹

Vanaf 1920 werden de eerste dubbelwandige gegoten pijpen vervaardigd.² Misschien wel de grootste innovatie uit de geschiedenis van de gegoten pijp. Zowel de NV Koninklijke Goedewaagen (Baronite pijp) als Ivora (Blacko pijp) hebben in 1920 de eerste dubbelwandige gegoten pijpen op de markt gebracht. Ook Hollandia

heeft in dat jaar een beperkt aantal van dit soort pijpen gemaakt.³ De Zenith begon pas enkele jaren later met de productie van de dubbelwandige pijp (Wanta pijp). Goedewaagen probeerde de dubbelwandige pijp in 1920 te patenteren. Het juridische gevecht hierover met zowel Ivora als met Zenith (Ivon van der Want en Aart van der Want) eindigde er mee dat Goedewaagen weliswaar het patent kreeg, maar de andere producenten, door onduidelijkheden over de productiewijze in het patent, niet kon beletten ook dubbelwandige pijpen te maken.⁴

Het voordeel van de dubbelwandige pijp was niet alleen dat deze betere rookeigenschappen had, maar ook dat, doordat de buitenwand los stond van de binnenwand, er een grote variatie in de vormgeving mogelijk was. Bekende voorbeelden hiervan zijn de pijp 'Le Veritable Abraham' uit de periode 1923-1928 van Goedewaagen en de vanaf circa 1930 op de markt gekomen serie pijpen in de vorm van portretten van Amerikaanse presidenten, eveneens van Goedewaagen.⁵

Na de Tweede Wereldoorlog was de gegoten pijp vooral een souvenirproduct geworden en stortten de verkopen langzamerhand in. De vernieuwing die bij de Zenith in de jaren zestig plaatsvond en de wat latere vernieuwingen bij Goedewaagen zorgden voor een opleving van de verkoop van gegoten pijpen.

Vanaf 1966 toen Otto en Dirk van der Want de nieuwe directeurs van de Zenith werden kwamen er nieuwe series pijpen op de markt. Beide nieuwe directeurs hadden meer belangstelling voor de pijp dan hun voorgangers en het aandeel in de verkoop van Zenith steeg

Afb. 1. Hickory Hill pijp met bijbehorende tabak voor de Amerikaanse markt.

van zo'n 3% in de jaren vijftig naar tussen de 13 en 19% in de periode 1970-1982.⁶ Directeur Otto van der Want blies de dubbelwandige pijpen nieuw leven in. Dat startte met de 'Manhattan' ontworpen door Niels Keus. Vormgeving, verpakking en montage van het mondstuk in de pijpenkop werden verbeterd en gemoderniseerd.

Ook bij de BV Koninklijke Goedewaagen werden in de periode 1972-1976 nieuwe series, zoals de 'Panache serie' en de 'Music serie', ontwikkeld.⁷ De 'Panache serie' werd door Peter Tredgett in 1972 ontwikkeld. Deze pijpen werden veel in Amerika via Wally Frank afgezet. De 'Music serie' werd in 1972 ontwikkeld en werd veel in Frankrijk afgezet.⁸

De ontwerpen van pijpen van na het midden van de jaren zestig vertoonden vaak een veel modernere vormgeving, die paste bij het levensgevoel van die tijd. Een mooi voorbeeld is de Hickory Hill pijp van de Zenith uit de Goudse periode, die genoemd is naar de Hickory Hill Bluegrass muziektraditie uit Texas die sinds 1979 furore maakte. Deze werd met bijbehorende tabak aangeboden op onder meer de Amerikaanse markt (afb. 1).

Het ontwerpen van nieuwe modellen was geen rechtlijnig proces. Vaak zijn er eerst ontwerpen gemaakt die niet op de markt zijn gekomen. Soms voldeed wel de vormgeving, maar was de pijp, door bijvoorbeeld een te kleine ketel, minder geschikt voor de roker. Soms ook voldeed wel de vormgeving, maar niet de decoratie. Onderstaand worden hier een aantal voorbeelden van gegeven. Deze pijpen zijn ontworpen bij Goedewaagen, Gouda Tobacco Pipes en bij de Zenith.

De pijpen van de Zenith, die onderstaand worden besproken, stammen voor een deel uit de periode toen de Zenith geleid werd door Aart van der Want, die na het faillissement van de Zenith in 1984, in Waddinxveen de productie van met name pijpen, van 1984 tot 1987 heeft voortgezet en verder ontwikkeld.⁹ Er is in die tijd productie geweest in Gouda op de oude Zenith-locatie en in Waddinxveen. Aart van der Want had één vaste

medewerkster die werd aangevuld met thuiswerkers en tijdelijke krachten. Immers les één na een faillissement is dat teveel vaste loonkosten ongewenst zijn. In december 1987 is de Zenith verkocht aan de Porceleynne

Afb. 3. De presidentenserie in de originele verpakking.

Afb. 4. De 'Black Magic Turbo'.

Afb. 2. Zenith van der Want folder met pijpmodel 'Calabash'.

Afb. 5. Blauwe pijpen, model 'Fitness'.

Fles. De productie werd aanvankelijk ondergebracht bij Westraven in Utrecht, een onderdeel van Porceleyne Fles. Later zou de productie bij de Porceleyne Fles in Delft worden voortgezet.

Aart van der Want zette op de begeleidende foldertjes bij de pijpen 'Zenith/van der Want'. Dit in tegenstelling met de pijpen die nog in Gouda vervaardigd zijn die alleen 'Zenith' als aanduiding in de folder hadden staan. Aart van der Want heeft verder gewerkt met de bestaande modellen van de Zenith. De bekende series zoals de pijpen met een decoratie met vissen en de 'Ridderorde pijpen' werden in Waddinxveen voortgezet.¹⁰ Voor de serie met de portretten van Amerikaanse presidenten was voor het faillissement van de Zenith al een order binnengekomen die voor de kerstverkoop in Amerika bedoeld was.¹¹ Het was daardoor voor Aart van der Want, die kort na het faillissement de doorstart in Waddinxveen maakte, een grote opgave om deze serie op tijd uit te brengen. En natuurlijk, als er haast geboden is, dan blijkt een eerste ontwerp niet te voldoen (afb. 23). Ook de serie kerstpijpen werd in Waddinxveen voortgezet met nieuwe jaarpijpen. Een kleurrijke kerstpijp is niet in productie gekomen (afb. 18). Hierdoor zijn alle kerstpijpen, ook de latere bij de Porceleyne Fles vervaardigde exemplaren, alleen als Delfts Blauwe pijpen op de markt gebracht. Aart van der Want heeft bij een aantal modellen de decoraties aangepast aan de tijd. Zo heeft hij blauw (afb. 5) als kleur voor de pijpen geïntroduceerd en heeft hij de pijp genaamd Black Magic Turbo (afb. 4) van rode strepen voorzien om deze een krachtiger en beter in de tijd passende uitstraling te geven. Een serie van drie 'Mystery Pipes' is geïntroduceerd. Gestart is met de 'Sherlock Holmes Mystery Calabash'.

Gebaseerd op dit succes is toen een 'Flying Dutchman' en 'Dracula mystery pipe' uitgebracht. Ook zijn door het bedrijf in Waddinxveen de eerste gegoten lakpunten vervaardigd.

Voorbeelden van ontwerpen van pijpen van de NV en de BV Koninklijke Goedewaagen die niet op de markt gekomen zijn¹²

Afb. 6. 'Panache baronitepijp'. Ontwerp Peter Tredgett. Datering circa 1972.¹⁴

Afb. 7. 'Panache baronitepijp kleine versie' (boven). Deze pijp had een te kleine inhoud en is daarom niet in productie gekomen. Datering circa 1972. Modelnummer 981. De prijs was indertijd berekend op fl. 6,25.¹⁵ Ter vergelijking is het uiteindelijke ontwerp, dat wel in productie kwam, toegevoegd.

Afb. 8a-b. 'Panache baronitepijp'. Ontwerp voor een beschildering door Piet de Jong.¹⁶ Datering 1974-1977.

Voorbeelden van ontwerpen van pijpen van Gouda Tobacco Pipes (GTP) die niet op de markt gekomen zijn

De pijpen die bij Gouda Tobacco Pipes (Gouda, 1985-2002; Adriaan van der Want, zoon van Dirk van der Want) zijn ontwikkeld zijn over het algemeen elegante dubbelwandige pijpen die geschikt waren voor de moderne stijlvolle roker.¹³ Ook heeft Adriaan van der Want een aantal innovatieve ontwerpen ontwikkeld die voor zover bekend niet echt in productie genomen zijn.

Afb. 9. Dubbelwandige pijp waarvan de ketel lager hangt dan de steel. Dit innovatieve design was mogelijk door de dubbelwandigheid van deze pijp, waardoor de rookeigenschappen niet negatief beïnvloed werden door de vormgeving. Datering eind jaren tachtig tot begin jaren negentig.

Afb. 10. Dubbelwandige pijp met een innovatieve ergonomische vormgeving, waardoor deze pijp makkelijk in de hand te houden is. Datering eind jaren tachtig tot begin jaren negentig.

Afb. 11. Dubbelwandige pijp met beschildering. Van deze pijp is maar één voorbeeld bekend en is als 'grapje' door een vriendin van Aart en zijn vrouw Josephine beschilderd. Datering eind jaren negentig.

Voorbeelden van ontwerpen van pijpen van de Zenith in Gouda van voor 1984 die niet op de markt gekomen zijn

Afb. 12. Een goudkleurige gietpijp van de Zenith. Datering zeventiger jaren of eerder met klassieke verbinding van steel en kop.

Afb. 13. Een polychroompijp, model 'Citadel', met bloemmotieven. Vermoedelijk niet in productie genomen.

Afb. 16a-b. Een gemarmerde pijp gemaakt van twee gemengde kleisoorten. Omdat het voor een bedrijf dat met witte klei werkt gevaarlijk is om ook een roodbakkende klei te gebruiken, vanwege verontreiniging van de witte klei, is dit ontwerp verder niet in ontwikkeling gebracht. Model 'Baron' en model 'Club'.

Afb. 14a-b. Ongebakken kerstpijp uit 1982. Model 'Tower'.

Afb. 15a-b. Ongebakken kerstpijp uit 1982. Model 'Citadel'.

Afb. 17a-c. Een pijp beplakt met ontwerpen op papier voor een toekomstige decoratie. Model 'Intermezzo'.

Voorbeelden van ontwerpen van pijpen van de Zenith in Waddinxveen die niet op de markt gekomen zijn, 1984-1987

Afb. 18a-b. Kerstpijp 1986. Model 'Kabul Facet'.

Afb. 19. Een 'Private Collection' pijp 1987 in luxe verpakking. Het idee achter deze pijpen die niet op de markt gebracht zijn was om door een luxe verpakking en een gelimiteerd oplage met certificaat een hogere prijs te kunnen vragen. Er zijn meerdere versies van deze pijp gemaakt die onderstaand getoond worden.

Afb. 20a-c. De 'Private Collection' pijp uit 1986, model 'Duke'.

Afb. 21a-d. Andere modellen van de 'Private Collection Pipe'. Model 'Citadel' en 'Baron'.

Afb. 22a-b. Een Vaderdagpijp. Model 'Duke'.

Afb. 23a-b. Links het eerste ontwerp voor de Kennedy pijp en rechts het op de markt gebrachte ontwerp. Op het model dat niet in productie gekomen is staat aan de rechterzijde de tekst: '... and the glow from that fire can truly light the world'. Op de in productie genomen pijp staat daar de handtekening van Kennedy. Model 'Duke'.

Dankwoord:

Veel dank gaat uit naar Aart van der Want voor het beschikbaar stellen van het merendeel van deze pijpen en de informatie die ik van hem mocht ontvangen. De foto's zijn gemaakt door Bert van der Lingen. Waarvoor eveneens dank.

Noten:

- 1 Stam 2016, p. 9.
- 2 Stam 2011, p. 113.
- 3 Tymstra 1996, p. 870.
- 4 Stam 2011, p. 113-115.
- 5 Datering website Amsterdam Pipe Museum APM 01.366 (1923-1928) en APM 05.451b (datering 1930-1940) of APM 05.451c (datering 1925-1950).
- 6 Stam, 2015, p. 86.
- 7 Duco, 1999, p. 182; Stam, 2015, p. 84.
- 8 Duco, 1999, p. 182.
- 9 Oostveen en Stam, 2011, p. 160. Deze pijpen zijn door Aart van der Want ter beschikking gesteld.
- 10 De Orde pijpen waren pijpen met daarop afbeeldingen van: 'de Johannier Orde', 'De Orde van de Olifant', het 'Legioen van Eer', de 'Orde van het Gulden Vlies', de 'Duitse Orde' en de 'Orde van de Kousenband'.
- 11 De serie pijpen met Amerikaanse presidenten bestond uit pijpen met portretten en handtekeningen van: Eisenhower, Kennedy, Lincoln, Roosevelt, Truman en Washington.
- 12 Op de website van het Amsterdam Pipe Museum staan ook nog andere pijpen van Goedewaagen die nooit in productie gekomen zijn. Collectie nummers: APM 10.721; APM 08.374; APM 08.373; APM 00.002h; APM 06.506; APM 06.507; APM 06.513a; APM 11.284; APM 11.283 APM 11.091b APM 05.461. De dateringen van het Amsterdam Pipe Museum zijn bij gebrek aan betere gegevens deels overgenomen.
- 13 Stam 1995, p. 674-684.
- 14 Amsterdam Pipe Museum APM 11.311.
- 15 Amsterdam Pipe Museum APM 09.981.
- 16 Zie ook Amsterdam Pipe Museum APM00.002h (zelfde model) en APM 08.374 (zelfde decor). Het transfer op deze pijp komt daar voor op de 'panache baronitepijp' met uitstaande wanden die opgenomen is onder collectie nummer APM 08.374, waarvan gesteld wordt dat dit een proefdecor van Piet de Jong is, dat niet in productie genomen is. Echter de auteur heeft de hier afgebeelde pijp gewoon in een tabakswinkel in Oud-Beijerland aangekocht.

Literatuur:

- Duco, D. H., 1999. *Koninklijke Goedewaagen (1179-1982). Een veelzijdig ceramisch bedrijf*. Leiden.
- Oostveen, J. van en Stam, R. D., 2011. *Productiecentra van Nederlandse kleipijpen. Een overzicht van de stand van zaken*. Tiel / Leiden.
- Stam, R. D., 1995. 'Gouda Tobacco Pipes, pijpen van uitzonderlijke kwaliteit'. *PKN* 17(68), p. 674-684.
- Stam, R. D. en Jung, P., 2011. 'The conflict between Goedewaagen and Danco regarding double-walled patented pipes'. *Journal of the Académie Internationale de la Pipe* 4, p. 113-118
- Stam, R. D., 2016. 'Economic consequences of war for pipe makers'. *Journal of the Académie Internationale de la Pipe* 9, p. 1-10.
- Stam, R. D., 2015. 'The other Dutch clay pipe'. *Journal of the Académie Internationale de la Pipe* 8, p. 77-88.
- Tymstra, F., 1996. 'Hollandia pijpen I'. *PKN* 19 (74), p. 835-846.

English summary

Het ging niet vanzelf. Over ontwerp en innovatie in de Nederlandse pijpenfabrieken in de 2e helft van de 20e eeuw, met nadruk op de laatste jaren van de Zenith / It was not easy. About design and innovation in the Dutch pipe factories in the 2nd half of the 20th century, with emphasis on the last years of Zenith

Ruud Stam

In the early 20th century, much changed for the major Dutch pipe factories. Shortly after the First World War, the market for the traditionally moulded pipes collapsed. Sales fell back dramatically in a few years. The uptake of the cast pipe was an important change for the big pipe factories although it could not compensate for the loss of sales of the moulded pipes. From 1920 the first double-walled cast pipes were manufactured. Perhaps this was the biggest innovation in the history of the cast pipe. At this time of change several new designs and decorations were created. A number of these new designs did not reach the market. Some examples of these from the Goedewaagen, Gouda Tobacco Pipes and from the Zenith factories are being shown in this paper.

